

УДК 070: 32.001](477) "1913/1921"

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ “РОСІЙСЬКОЇ ТЕМИ” У ПУБЛІЦИСТИЦІ Д. ДОНЦОВА (1913-1921)

Тетяна Бурдега

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: burdeha@ukr.net*

У статті проаналізовано концептуально-змістові особливості відомих публікацій Д. Донцова 1913-1921 років, у яких він пише про українсько-російські відносини. Автор статті аналізує погляд Д. Донцова на москвофільство, на роль російської культури в експансіоністській політиці Росії як імперії, на проблему історичної орієнтації України.

Ключові слова: ідея української державності, москвофільство, українська політична думка, Д. Донцов.

“Російська тема” — одна із “вічних” тем української публіцистики ХХ ст. Ця аксіома зумовлена тим, що Україна і українці приречені на вічні “стосунки” із своїм північно-східним сусідом. Ця тема помітна і в ХІХ ст. (народна творчість, художня література, політична думка і програма Кирило-Мефодіївського братства, публіцистика М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, І. Нечуя-Левицького та ін.), але саме з початком нового століття стала не лише постійною, але й щораз більше почала набувати чіткого політичного характеру. Контекст цього процесу однозначний і зрозумілий: в українській політичній думці визріла і була задекларована ідея української державності, яку почали поєднувати з ідеєю боротьби (це стосується особливо молодого покоління українців, які бачили безвихідь культурницького руху). Скажімо, М. Міхновський вперше і відверто на зламі ХІХ-ХХ ст. висловився про закономірну, історично виправдану ненависть до росіян як до окупантів і обґрунтував моральне право вбити насильника. (Як далеко це від гуманіста І. Франка!). М. Міхновський зазначив (йдеться про “Самостійну Україну”): “Коли б навіть було доведено, що ми тільки ріжноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини до нас освячують нашу до їх ненависть і наше моральне право вбити насильника, обороняючись від насилля” [6, с. 15]. А через п’ять років І. Франко у статті “Щирість тону і щирість переконань” зазначив, що “Достоевський у політичних питаннях був іноді крайнім націоналістом і видавцем дуже обскурних часописів, а в національних питаннях — досить тупим шовіністом” [10, с. 350], що Толстой — “той московський Месія зі своєю проповіддю “непротилеження злу” являється могутнім союзником російського деспотизму”, що він в очах освічених репрезентантів західноєвропейської культури часто являється

тупим ігнорантом, що береться філософувати, не засвоївши собі ніяких основ філософічного мислення, і що його “антитеза до західноєвропейського матеріалізму” являється нічим іншим, як кепсько перевареним первісним християнством, змішаним з темним аскетизмом часів упадку старинного світу, отже культурним пережитком, який освічена людськість давно пережила й відкинула” [10, с. 351]. І все ж І. Франко заявляв у цій статті, спрямованій проти галицьких москвофілів, про те, що “ми всі русофіли”, що “ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра” [10, с.354].

Приблизно тоді ж на політичній арені і в журналістиці з’явився Д. Донцов. Після втечі з політичних причин із Росії за кордон, “російська тема” (в її різноманітних модифікаціях) стає однією із провідних у публіцистиці Д. Донцова.

Мету цієї публікації ми саме в тому і вбачаємо, щоб проаналізувати концептуально-змістові особливості цієї теми, зрозуміти її розвиток, історичну зумовленість. Зрештою, “російська тема” — це досить умовна назва цілого комплексу системно пов’язаних між собою проблем, що їх порушував у своїй публіцистиці Д. Донцов. Це критика такої небезпечної хвороби українського суспільства, як москвофільство; критика російського більшовизму як втілення традиційної російської ідеї; критика новітнього москвофільства — радянофільства; це, зрештою, проблема історичної орієнтації України, висловлена в альтернативі “Європа чи Азія?”, “Європа чи Росія?”, яку Д. Донцов ніколи по-іншому (ніж у протиставленні Європи й Росії) і не розглядав. До цього переліку треба додати і російський (більшовицький) чинник поразки українських визвольних змагань.

Ці проблеми можна чітко визначити у публіцистиці Д. Донцова 1913–1921 років.

Йдеться насамперед про такі публіцистичні твори Д. Донцова, як “Модерне москвофільство” (1913), “Перед новою проблемою” (1918), “Історія розвитку української державної ідеї” (1917), “Міжнародне положення України і Росії” (1918). Крім цього, публіцистичний характер промови “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” (1913) і лекції “Культура примітивізму” (1918) очевидний, так само як і великих праць — “Підстави нашої політики” (1922) і “Націоналізму” (1926).

Коротко пояснимо, чому беремо саме цей період публіцистичної діяльності Д. Донцова, який збігається і з певним періодом в історії України. Балканські війни 1912–1913 років ще раз довели, що національне питання (нерозв’язане або розв’язане несправедливо) — це порохова діжка під старою Європою. Крім цього, позиції Росії на Балканах після цих воєн зміцніли. Перешкодою для її експансіоністських планів була Австро-Угорщина і водночас українська Галичина, яку в Росії розглядали як останнє вогнище “мазепинства” й українського сепаратизму. На початку грудня 1912 року у Львові відбулися збори провідних діячів української громади. “Було вирішено, що українці боротимуться на боці центральних держав (Німеччини, Австро-Угорщини. — Т. Б.) як народ, що хоче вирішувати свою історичну долю як політична сила” [5, с.32]. Молодь почала вивчати військову справу. Згодом вона взяла участь у світовій війні у лавах Українських Січових Стрільців, метою яких була незалежна Україна, і у лавах Української Галицької Армії. Українські визвольні змагання завершилися поразкою 1921 року.

Щодо Д. Донцова. Він ніколи не був палким прихильником соціал-демократичних ідей, про що й засвідчили його виступ на Всеукраїнському студентському з'їзді на початку липня 1913 року і брошура “Модерне москвофільство”. Поразка українських визвольних змагань остаточно переконала його в тому, що від попередньої української політичної доктрини треба рішуче відмовлятися. Ось чому праця “Підстави нашої політики” — це водночас підсумок і завершення одного із періодів його діяльності і початок “націоналістичного”, так би мовити, періоду.

“Російська тема” в контексті українсько-російських відносин почала викристалізовуватися в публіцистиці молодого Д. Донцова ще у передвоєнний період. М. Сосновський слушно зауважує, що з цією проблемою “... в'язалося в Донцова виразно протиросійське наставлення. Можна сказати, що ніхто з українських політичних письменників і діячів того часу не вмів так глибоко і основно оцінити важливості правильної постави питання українсько-російських взаємин, як це бачимо у Донцова перед Першою світовою війною” [9, с. 608]. З цим твердженням можна погодитися, але не варто забувати, що першим, хто не менш глибоко і категорично оцінив українсько-російські взаємини і “російський чинник”, був М. Міхновський. Зрештою, М. Сосновський це усвідомлював, оскільки вважав М. Міхновського речником початкового етапу українського націоналізму.

Одним із аспектів “російської теми” на початку ХХ ст. була критика москвофільства. Д. Донцов перебував тоді в Галичині, він був свідком того, що галицьке москвофільство незважаючи на допомогу іззовні — це вже “політичний труп”. Проте для наддніпрянських українців, вихованих на російській культурі, москвофільство залишалось небезпечною хворобою.

Ось який зміст вкладав Д. Донцов у поняття “модерне москвофільство”: “Під модерним москвофільством я розумію поширену в певних колах нашої інтелігенції безграничну пошану перед російською культурою і дивну якусь духовну залежність від поглядів пануючих в поступових російських кругах. Ся залежність і досі тяжіє як над нашою літературою, так і над громадською думкою і публічним життям” [2, с. 4].

Д. Донцов вбачав причину політично-культурної розірваності України в її географічному розташуванні між Заходом і Сходом, між двома різними культурами — західноєвропейською (спадкоємицею Риму) і Московською (спадкоємицею Візантії) [2, с.3]. Д. Донцов констатує вплив обох культур на розвиток української культури, мови, релігії, мистецтва. На його думку, цей чинник (перебування на межі двох культур) вплинув на формування психіки, яка відзначається двоїстістю, “яка робить з нього (сучасного українця. — Т.Б.) раба чужих ідеологій” [2, с. 28].

Якщо І.Франко в чомусь вбачав і позитивний вплив російської культури, то Д. Донцов такий вплив заперечував. Він зазначає три негативні наслідки цього впливу: “По перше, він *відриває нас від безпосереднього контакту з європейським культурним світом*” [2, с. 8], — це означає, що Д. Донцов більшого значення надавав європейській культурі. “По друге, сьому впливові (йдеться про вплив російської культури. — Т.Б.) завдячуємо ми те абсолютне *нерозуміне природи соціально-політичних явищ*, котре є так характеристичне для країни з нерозвиненим політичним життям і котре так фатально відбивається на цілій ідеології сучасного українського міщанства” [2, с. 8]. Ще одним негативним нас-

лідком впливу російської культури, за визначенням Д. Донцова, є “виховувані нею специфічні *черти російської вдачі*, котрі — яко соціальні цінності — мають безперечне *негативне* значення” [2, с. 8-9].

Чи не найнебезпечнішою, як це зазначав Д. Донцов, була і хвороба тогочасної української преси, зараженої москвофільством. На думку Д. Донцова, є незначна кількість нової української преси, яка відрізняється духом і змістом, але все ж нема преси, повністю національно спрямованої, яка могла б переважити і змінити погляд українців на національне питання. (Зауважимо, що він мав на увазі пресу підросійської України). Причиною такого стану Д. Донцов уважає те, що “національна свідомість може бути зрозуміла лише з національного буття, а не навідворот. Се значить, в даному разі, що російський українець занадто ще живе російською культурою, щоби навіть у своїй свідомості не бути трохи росіянином” [2, с. 28]. Актуальним для нас є висновок Д. Донцова: “... модерне москвофільство є поважною небезпекою передовсім для нас (він має на увазі українців. — Т. Б.). Брак почуття національної свідомости, що видає нас на поталу стороннім впливам, китайський мур від Європи, що тамує розвій самостійної національної культури, звужує цілі й розмах руху, рецідів Костомаровщини — ось що несе нам модерне москвофільство. Се все, а також нерозумінне природи національних відносин і шляхів, що ведуть до національного визначення широких мас, — не зостане без впливу на сі маси і зосібна на клясу, репрезентантами котрої ми були й хочемо бути. Цілу ж націю ся течія хоче законсервувати на почеснім амплуа нації-гермафродита. Тому боротися з модерним москвофільством є нашою задачею” [2, с. 29].

На цей виступ Д. Донцова російські політики усіх політичних поглядів відреагували одразу. П. Мілюков, лідер партії “кадетів”, заявив у Думі: “Тепер, коли українці починають голосно говорити, як це робить (в брошурі “Модерне москвофільство”) Донцов і товариші, що всяка надія на Росію є утопія та що лишається шукати рятунку тільки в сепаратизмі, я кажу вам: бійтеся його! ... Донцови будуть числитися не одиницями і не десятками, а сотнями, тисячами, мільйонами!” [8, с. 109]. Можна зауважити, що в цей період, напередодні Першої світової війни, з’явилися і кілька статей В. Леніна про національне питання, власне, про тактику і стратегію більшовиків щодо національного питання. Можна висловити припущення, що й він читав Д. Донцова або чув про його ідеї від інших.

Таким чином, історичну слухність і переконливість аргументів Д. Донцова, небезпеку його ідей російські діячі відчували. На жаль, українські — ні. На “Модерне москвофільство” відгукнулися і О. Саліковський, і М. Залізник, і С. Петлюра. Вони не зрозуміли актуальності донцовських ідей, бо не бачили небезпеки москвофільства, його своєрідної мімікрії. О. Саліковський відзначив цікаву спробу молодого публіциста висвітлити слабкі сторінки українського національного відродження, бачив у цій брошурі чимало справедливих зауважень, допитливість думки — але не більше. М. Залізник не погоджувався із Д. Донцовим щодо його твердження про рівень зросійщення українського народу і заперечення російської культури як позитивного чинника [8, с. 97].

Визнав тему статті цікавою і С. Петлюра, про що писав у листі до Д. Донцова, але й він не погоджувався з категоричним твердженням Д. Донцова про негативний вплив російської культури: “думаю, що для даного моменту в розвитку українства вплив російської культури є єдино можливий засіб розви-

нути національну нашу культуру, бо безпосередніх доріг до Європи в нас мало, що дороги ці скидаються більше на вузькі доріжки, а тих, хто повів би маси народні сими доріжками, так замало... що Ваші desiderata (бажання. — Т. Б.) щодо здійснення сього та переведення в життя залишається на довгий час *ritum desiderium* (благочестивими бажаннями. — Т.Б.)” [7, с. 191].

І С. Петлюра так само, як ранній І. Франко, не зрозумів, що йдеться не лише й не просто про культуру чи літературу, а про москвофільство як політичне явище, про його небезпеку для історичного майбутнього українського народу.

Для Д. Донцова ставлення до багатогранного російського впливу на українське життя, його погляд на москвофільство як на явище політичне і своєрідну (привнесену) хворобу українського суспільства мали принципове і стратегічне значення.

Принциповість і категоричність Д. Донцова як публіциста ще більшою мірою проявилася у виступі на Всеукраїнському студентському з’їзді на початку липня 1913 року у Львові. Цей виступ було видано окремою брошурою під назвою “Сучасне політичне положення нації і наші завдання”.

Промова (і брошура) М. Міхновського “Самостійна Україна”, виступ Д. Донцова (що теж вийшов друком) на цьому з’їзді — найбільш сміливі, творчі, категоричні, принципові, прогностичні в історії української журналістики і політичної думки початку ХХ ст. Старше покоління галицьких українців важко звикало до ідеї української самостійності й державності, наддніпрянські українці ніяк не могли зрозуміти думки Д. Донцова (і погодитися з нею) про згубність впливу російської культури на українське національне життя, вони не могли збагнути суті модерного москвофільства, що полягала в запереченні української ідеї, українства як такого.

У своєму виступі Д. Донцов висловив кілька засадничих тез. Він не просто захищав ідею української державності, — а сформулював ідею сепаратизму від Росії. Відомо, що М. Драгоманов виступав проти українського сепаратизму, проти відокремлення України від Росії. Д. Донцов же зазначав: “В наші часи протилежно — політичний сепаратизм не лише *потрібний* в інтересі нашого народу, але й — що важніше! — навіть *можливий*!” [4, с. 79]. Д. Донцов ще чіткіше й категоричніше, ніж М. Міхновський, сформулював думку про Росію як ворога України і української державності. Він розвинув цю думку, бо не йшлося тільки про Росію як про уряд чи якусь політичну партію: “... українство в Росії має, і довго ще буде мати *в цілій майже російській суспільності* політично активний — своїх здецидованих і невблаганних противників” [4, с. 78].

Вперше в українській політичній думці і публіцистиці Д. Донцов сформулював тезу про Україну як про колонію, яку нещадно визискує метрополія. Вперше він сформулював ще одну думку — Росія через те ворог української державності, що без України вона перестає бути імперією.

Д. Донцов передбачив пробудження неісторичних націй: “Пробудження неісторичних націй в *Австро-Угорщині* і конечно її еволюція в сторону національної рівноправности — створює з цієї останньої *новий* — потрібний нам — центр слов’янської гравітації” [4, с. 85].

Як публіцист, як політолог Д. Донцов обґрунтував потребу національного підходу (за визначенням Я. Дашкевича) в оцінці й аналізі дійсності. На нашу думку, це варто було б назвати принципом національного підходу, суть якого полягає у використанні національної ідеї як чинника формування і відо-

браження буття нації. У політиці це означає, що політик чи державний діяч повинен керуватися національними інтересами. Це прагматичний підхід, який ніколи не повинен суперечити національній ідеї. У науковій діяльності, навіть у гуманітарних науках, цей принцип теж має право на існування, він продуктивний (щоправда, якщо автор не заперечує очевидних фактів). Принцип національного підходу привів Д. Донцова до висновку, що в інтересах українців у разі війни стати на бік противників Росії (в іншому випадку це був би злочин, за його словами, перед нашою нацією і її будучиною): “Сеї висновок не є фантазмагорією. Він є опертий на уважнім розгляді європейської політичної констеляції — вивід тверезого політика. Чинний уділ в австро-російськїм конфлікті на стороні Австрії в цілях реалізації програми сепаратизму — ось має бути гасло нинішнього дня” [4, с. 85].

Це, до речі, не узгоджується з поглядами тих сучасних істориків преси, які вважають концепцію власних сил основною в українському визвольному русі, як і основною засадою української преси [4, с. 87].

Д. Донцов розвинув ідею боротьби, яку проголосив М. Міхновський. На запитання про те, “яким способом українці мають виповнити нашу задачу — приготувитися до чинного уділу в австро-російськїм конфлікті?”, він сам же і відповів: “по-перше, мілітарне виховання і організація молоді; по-друге, “... систематичне політичне виховання народу в дусі програми сепаратизму. Брошурами, газетами, промовами — мусить розвинути в краю широка антимосковська агітація. Тим самим способом маєтсья вести боротьба з москвофілами, аби в слушний час ми не мали своєї Вандеї. Коли досі жодна з політичних партій не потрапила у нас зорганізувати поважну сталу анти-москвофільську і антимосковську пропаганду, може, це удасться нашій молоді!” [4, с. 88-89]. Д. Донцов відверто зазначив, якою буде ця боротьба: “Росія взагалі не залишила нам свободи вибору. Вона поставила нас перед дилемою: або цілковита національна смерть, або безпощадна боротьба” [4, с. 90].

Дискусійним є лише питання про те, як Д. Донцов ставився до ідеї самостійної України. М. Сосновський зазначає з цього приводу, що Д. Донцов оформив двоступеневу концепцію визволення України: “На першому етапі мало наступити відірвання української території від Росії з допомогою Австрії та створення української автономної територіяльної одиниці під австрійським протекторатом. Донцов уважав, що тільки в таких обставинах українське національне відродження могло б завершитися, і український народ міг би підготувитися до чергового етапу — створення політично незалежної української держави” [8, с. 103]. Тлумачення слушне, треба лише додати, що Д. Донцов не вважав таку концепцію “поза межами можливого”, бо навіть автономне функціонування сорокамільйонного народу в межах Австро-Угорської монархії мало би формальний і тимчасовий характер.

Партійні колеги Д. Донцова не збагнули слушності його думок, висловлених у промові, зате, як уже зазначалося, лідери російських політичних партій зрозуміли, наскільки небезпечними є ідеї Д. Донцова.

Виступ Д. Донцова справив величезне враження на українську молодь Галичини. Про це згодом згадував і Є. Коновалець, майбутній організатор і керівник УВО і ОУН. До речі, за його підтримки Д. Донцов у 1922 р. став головним редактором “Літературно-наукового вісника”, друкованого органу націоналістичної думки.

“Модерне москвофільство” і “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” свідчили про зародження нового напрямку в українській політичній думці, хоча багато з того, що утверджував Д. Донцов, було вже раніше у публіцистиці М. Міхновського. Ніхто, зрештою, тоді не називав цей напрям націоналістичним, але ідея нації, ідея боротьби, виразні антиросійські мотиви (як проти імперії, метрополії, що визискує свою колонію і нищить усе українське) були провідними.

“Російську тему” можна зауважити і в наступних публікаціях. Після початку Першої світової війни Д. Донцов був одним із організаторів Союзу визволення України і під час війни друкував брошури, які стосувалися української справи. Цікаві статті Д. Донцова були опубліковані на сторінках “Шляхів”, органу Січових Стрільців. Тут, зокрема, вийшла друком його стаття “Катова вечера” (1915), в якій Д. Донцов закликає нікому не вірити, а як інші працювати над своєю національною справою — працювати із зловісною страшною мовчанкою. У цій статті він кинув гасло “Вітчизна в небезпеці”, застерігаючи українців, що їх можуть обманути, що чужі обіцянки — це так звана “катова вечера”. Інші цікаві публікації цього періоду — “Перед новою проблемою” (1915), “Історія розвитку української державної ідеї” (1917), “Культура примітивізму” (1918), “Міжнародне положення України і Росія” (1918), “Мазепа і мазепинство” (1918), “Українська державна думка і Європа” (1919).

Звернімо увагу на брошуру “Культура примітивізму”. Автор зазначає: “Проблему, якій я хочу присвятити сей відчит (Сей відчит прочитано 19 червня 1918 року в Українському клубі у Києві), можна назвати коротко проблемою Росії (підкреслення наше. — Т. Б.) — Росії як певної культурно-політичної цілості. Ніколи ця проблема не була так актуальною, так застрашуюче актуальною, як тепер. Для всіх народів західноєвропейської культури, як для тих, що були поза межами російської держави, так і для тих, що мали нещастя до неї належати. Ся проблема існувала і давніше, прибираючи часом навіть гострі форми, як за часів першого Ніколая, але все ж це була небезпека “in futuro” (“в майбутньому”. — Т.Б.), щось зовнішнє. Скоріше цікавою шарадою пустуючих “теоретиків”, як болючим питанням дня. У моменти гострих політичних конфліктів розв’язувати сю шараду доводилося на полях битв або за зеленими столами дипломатичних конференцій. Та суть речі від того не змінилася: Росія була поняттям засадничо чужим для західноєвропейського світу: своїми ідеями, своєю культурою, своїми установами. “Схід” і “Захід” не були тоді словами без змісту” [1, с. 3].

Чому ця проблема Росії стала актуальною, чому вона перетворилася в болюче питання дня? Якщо не брати до уваги геополітичний контекст (європейський), а вужчий контекст українсько-російських взаємин, що, власне, нас і цікавить найбільше, то варто згадати ті найголовніші історичні події, що формували цей контекст — це падіння монархії, утворення Центральної Ради, негативне ставлення Тимчасового уряду до української автономії, Універсали Центральної Ради і зокрема третій, яким було проголошено Українську Народну Республіку, інтервенція більшовицької Росії і проголошення самостійності аж у четвертому Універсалі, підписання мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною та їхніми союзниками, державний переворот і прихід до влади гетьмана П. Скоропадського 29 квітня 1918 року.

Д. Донцов прийняв пропозицію гетьмана Скоропадського очолити Українську телеграфну агенцію. Це не важко зрозуміти і пояснити. Йому не до вподоби були соціалістичні й демократичні гасла, пацифізм, нерішучість лідерів Центральної Ради, а крім цього він брав активну участь у діяльності Української Демократично-Хліборобської партії (травень 1917 року) разом із В. Липинським, М. Міхновським, С. Шеметом. Партія, програму якої написав В. Липинський, домагалася самостійності України (до складу Центральної Ради її представники не входили). Лідери УДХП, розчаровані політикою Центральної Ради, сприяли гетьманському переворотові. Згодом партія почала упереджено ставитися до проросійської політики урядів П. Скоропадського. На з'їзді в червні 1918 року УДХП делегати висловилися проти федерації з Росією.

Небезпеку проросійської орієнтації ще раніше, вже на третьому місяці гетьманської влади, відчув і зрозумів Д. Донцов — ось чому з'явилася його брошура “Культура примітивізму”, хоча, на нашу думку, це був радше черговий привід. Д. Донцов ширше розумів “проблему Росії”, як він висловився, і продовжував її опрацьовувати. Він зазначає: “В політиці многі українці застерігаються лише проти сполучення з большевицькою або царською Росією. В аспекті культурнім не слідно навіть такої опозиції російським впливам... Факт, що російська культура ще не скінчила своєї ролі на Україні, й одного гарного поранку може свої давні впливи знову відискати, ставить перед нами в цілій широті проблему **культурної експансії Росії** (підкреслення наше. — Т. Б.)” [1, с. 9]. Думка, безперечно, цікава і актуальна, бо сьогодні проблема культурної експансії Росії не менш гостра, ніж тоді.

Річ у тім, що Д. Донцов веде мову не лише про російську культуру. Це може комусь не подобатися, але без особливої поваги до визначних авторитетів і світочів російської літератури Д. Донцов констатує: “Застрашаючою є ся нетерпимість особливо у ставленню росіян до чужих національностей. Достоевський ненавидить німців цілою своєю великою душею, рівно ж поляків, які в нього всі є або злодіями, або картярами (див. “Братя Карамазовы”), Тургенев і Купрін уважають “хохлів” за нижчі істоти, Пушкін спеціалізувався в насмішках з французів (див. “Євгеній Онегін”, “Дубровський”), Л. Толстой — з німців і т. д.” [1, с. 11]. Звичайно, ця оцінка не узгоджується із досить стереотипним твердженням про гуманістичний пафос російської літератури. З Д. Донцовим можна не погоджуватися, але він спирався на конкретні тексти і факти. Та йшлося не про внесок відомих російських письменників у світову літературу (а він, справді, величезний), а про те, що в їхніх поглядах були такі негативні риси (зокрема, зневага до європейських вартостей), які свідчили не стільки про особистість, скільки про особливості “російської душі” і “російської ідеї”. Не про культуру як таку пише Д. Донцов, а саме про Росію як “певну культурно-політичну цілість”, що й зазначено на початку його відчиту (лекції). І “культура примітивізму” — це, власне, метафоричне уособлення Росії як цілісності. Зрештою, і сам Д. Донцов, дає зрозуміти, що він значно ширше розуміє проблему, що порушує він не просто проблему російської культури чи експансії російської культури, бо роздумує на тим, як “маємо ставитися до сього факту, для якого я найліпше прибрав би німецьку назву “das Russenthum”? (“російство”. — Т. Б.). Як оцінити його культурно-громадську вартість? Де шукати об'єктивних причин, що його створили?” [1, с. 9].

Д. Донцов, справді, вказує на ті причини, які створили оце саме “das Russenthum”? І вважаємо за доречне вказати на специфічні, органічні, характерні риси, що притаманні такій примітивній суспільності, на думку Д. Донцова, яким є “das Russenthum”. Бо що об’єднує, наприклад, згаданих Пушкіна, Тургенєва, Достоевського, Толстого, Купріна? Це, як вважає Д. Донцов, нетерпимість до інших національностей. Д. Донцов, може, дещо й перебільшує, бо Тургенєв усе ж був європейцем, на відміну від Достоевського і Толстого, чії антиєвропейські погляди відомі, але ніхто з них не вважав українців за окремий народ, для них це справді були “малороси”. Але пригадаймо, що коли на Міжнародному літературному конгресі (Париж, 1878 р.) М. Драгоманов виступив із протестом проти нової заборони української мови й освіти (йдеться про Емський указ), то І. Тургенєв його (Драгоманова. — Т. Б.) підтримав.

Наступна риса “das Russenthum” — несвобода індивіда, його залежність від загалу: у цьому суспільстві “панує неподільно традиційний, табуновий розум, подібний до інстинкту бджіл. Порядок, у якому одиниця й субстанція зливаються в одну неподільну цілість, у якій для здорового розвитку індивідуума нема місця” [1, с. 10]. Над індивідом тяжіє не лише “держава, “община”, родинний уклад, ..., але й церква, московське православ’я, “яке, закам’яніло у своїх догмах, вимагало від своїх вірних безоглядного послуху й покори” [1, с.11].

Ще одна характерна риса досліджуваного феномену — “Нехіть до всього, що не подібне до шаблону, — се одна сторона російської психіки, друга — ідеалізація свого шаблону, ідеалізація загалу, народу як носія вищої правди” [1, с.11].

Абсолютизація народу спричинилася до апофеозу некультурності, що проходить червоною ниткою через усю російську літературу, як зауважує Д. Донцов. Це був не лише апофеоз некультурності, але й ідеалізація примітивізму, патріархальності, Д. Донцов зазначає, що на думку Толстого, російський мужик може знайти правду не через оновлення селянського побуту, а лише за своївши собі його принципи. Негативною рисою цього “народолюбства” було знову ж таки беззастережне заперечення всякого індивідуалізму, індивідуальної акції. “У Толстого се заперечення індивідуалізму вирождується в ненависть до інтелігенції як такої, до всіх тих, що через своє соціальне становище чи працю свого мозку посміли стати над масою ... Основна риса його таланту — недовір’я до особистости, відмовлення людині всякої здатности досягнути щось більше власними силами. У юрбі, в її віруваннях, уподобаннях бачить він втілення тієї правди, якій треба служити. Мудрість — не в науці, а в напівсвідомім почутті люду... Ся толстовська негация індивідуалізму кінчиться в нього загалом запереченням ролі інтелекта в життю” [1, с.17-18].

Звернув увагу Д. Донцов і на більшовизм — цей потворний виплід російського суспільства, саме більшовики оголосили анафему інтелігенції й моралі. (Щоправда, треба віддати належне Ф. Достоевському — він пророчо передбачив появу більшовиків — йдеться про таємне товариство Шигальова у романі “Бєсь”).

З іронією згадує Д. Донцов й ідею російського месіанства: “За найсвятішим переконанням кожного москаля, загал, і то російський загал, має диктувати закони життя цілому світові. Ідея російського месіанства, на яку хворіли і Герцен, і Бакунін, і офіційні ідеологи царату, і слов’янофіли, на неї хворі й кадети та ліберали загалом, Ленін та Троцький” [1, с. 23].

У кожній чи майже у кожній сфері російського культурного життя Д. Донцов підкреслює “дух закам’янілого централізму, дух примітивного колективізму”. А крім цього, відсутність самостійності класів мало фатальні наслідки для духовної культури Росії: з одного боку, нерозвинутість правової свідомості, з іншого — теорія й практика анархізму.

Негативно оцінює Д. Донцов толстовське “непротивлення злу насильством” і ще одну психічну рису росіянина, що впливає з того самого джерела нерозвиненості “правової психіки” — культ терплячості. Д. Донцов зауважує: “І культ терпіння, і проповідь самовдосконалення, і теорія “непротивлення злу насильством” — всі ці навички, що наближають москаля до мешканців країв азійської культури, — всі вони пояснюються тою нерозвиненістю імперативно-атрибутивної психіки, яка вимагає передовсім чинного втручання в життя, яка має в собі стільки вибухової матерії, що мусить діяти назовні, а не замикатися пасивно у власній шкаралупі, як се роблять московські “непротівленці” [1, с. 31].

Ось кінцевий підсумок, що його робить Д. Донцов: “Такою є ся культура, вплив трох чинників, культура соціальної нездиференційованности, рабства станів, культура хаосу. Які висновки можна вивести з її побіжної характеристики? Лише одно! Ся основана на патріархальних традиціях і запереченню індивідуалізму культура є згубною для нас, що з правом уважаємо себе за частину культурної Європи. Аби встояти в страшній боротьбі за існування між націями, мусимо сягнути по инше джерело культури” [1, с. 36]. Це джерело — культура Заходу, Оксиденту: “Сим елементам нашої культури, яким колись завдячувала свою відпорну силу наша нація і в плеканню яких є одинокий наш рятунок тепер, сим елементам грозить велика небезпека з боку ворожої нам великої розкладової культури Сходу. Або — або. Або Росія знищить нас і ті зачатки європейськості, котрі ми ще зберегли, зведе до ролі комічних позісталих від минулого екстраваганцій, що їх, як смушкову шапку враз із шароварами, широкими, як Чорне море, треба буде віддати до музею. Або мусимо всі ті позісталості, всі рештки нашої старої культури плекати і зміцнити, звести їх у міцну будову, зв’язати обірвану нитку історичної традиції” [1, с. 37].

Йдеться не лише про збереження своїх традицій і культури, пов’язаних із Заходом. Росію Д. Донцов бачить як цілість, так само культуру і політику він сприймає системно, у взаємозв’язку. Д. Донцов розуміє це сам і переконує в цьому аудиторію. Політична сепарація від Росії нічого не допоможе, якщо ми не будемо і не зможемо протистояти культурній експансії Росії: “Безупинна культурна експансія Росії мусить бути стримана. Мусимо знова пірнути з довір’ям у колись таке рідне і близьке нам проміння європейського сонця і дбати, аби тінь Росії не впала знову на нас” [1, с. 38].

Так ось, є в Д. Донцова така фраза: “Маємо ворога не в системі, не в цараті, не в кадетизмі, не в большевизмі. Лише в тім, чого лише еманациєю є й царат, і кадетизм, і большевизм” [1, с. 38]. Д. Донцов не відповідає тут, в чому ж ми маємо ворога. Проте висновок очевидний: і культура, і політика, і будь-яка політична партія (йдеться про Росію) — це еманация ворожої щодо українства **російської ідеї**, яка може набувати різних форм. Сьогодні це — т. зв. “русский мир”.

“Культура примітивізму” — одна із найбільш концептуально багатих і продуктивних праць, в яких Д. Донцов висвітлював “російську тему”, хоча певні її модифікації можна знайти і у статтях “Мазепа і мазепинство” (1919), і

“Українська державна думка” (1919). Більшою мірою до “російської теми” він звертається у великій праці “Підстави нашої політики” (1921).

До війни Д. Донцов розірвав зв’язок з УСДРП через “модерне москвофільство”, через проросійську орієнтацію провідних діячів цієї партії. Праці “Модерне москвофільство” і “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” як факти політичного життя не виникли спонтанно. Це був підсумок і квінтесенція його антиросійської позиції. У “Підставах нашої політики” та в інших публікаціях початку 20-х років Д. Донцов вказав на одну із причин поразки українських визвольних змагань — це сподівання лідерів Центральної Ради на Росію часів Тимчасового Уряду, згодом на більшовицьку Росію.

Д. Донцов зазначає, що ідея самостійності мала кредит довіри лише в Галичині, але й там це була фраза, повторювана на всіх вічах, проте не було різко сформульованих націоналістичних гасел, тому національна ідея не змогла знайти формули, що об’єднала б більшу частину населення країни, як українського, так і чужого; невизначеність зовнішньої політики та ідеї москвофільства в програмі закордонної політики не могли прикувати уваги Заходу до українства.

Велику частину відповідальності за панівну в Україні “сентиментально-космополітську, москвофільсько-гуманітарну ідеологію” Д. Донцов покладає на М. Драгоманова, політичне москвофільство якого було тим моментом його політичної ідеології, що негативно відбився на формуванні нашого національного ідеалу. Крім цього, М. Драгоманов уважав за абсурд політику сепаратизму від Росії.

Критика Д. Донцовим політичного москвофільства М. Драгоманова у “Підставах нашої політики” — це один із важливих аспектів “російської теми”. Інший важливий аспект цієї теми — різка оцінка політики українських лідерів під час визвольних змагань: “Незважаючи на страшні лекції революції, не хотіла інтелігенція розуміти суті російсько-українського конфлікту, бо соціалістичний мозок відмовлявся розуміти таку річ, як конфлікт двох націй, двох рас. Він знав тільки боротьбу класів, всяка ж боротьба між народами, що повинні прецінь любити один одного, була певно сатанинською грою “визискувачів” або фортелем “таємної дипломатії”. Ці примітивні погляди, переплітаючись із закоріненим майже в кожного інтелігента москвофільством, привели до політики угодовства, що характеризує весь розвиток подій на Україні навіть в той час, коли вона була в стані війни з Росією. Навіть проголошуючи самостійність, наші соціалісти не могли відірватися від думки, що справа України тісно пов’язана з справою Росії...” [4, с. 198].

Третій аспект цієї теми пов’язаний з геополітичною ситуацією України, з проблемою “Схід — Захід”, тобто, з відповіддю на запитання, на кого ж орієнтуватися Україні, до союзу з ким прагнути.

Для Д. Донцова, про що вже мовилося раніше, російський царат і російський більшовизм — це різні форми існування російської ідеї, що завжди утверджували себе у боротьбі із Заходом, а ця ідея найкраще втілюється в російському месіанстві. Д. Донцов зазначає: “Росія завше була носителькою ідеалу месіанства — це перший висновок... Росія всякий етап до експансії до 1917 року (слов’янофільство і неославизм) і пізніше (большевизм) трактували в перспективі своєї боротьби з Європою яко такою, і це другий висновок, до якого приходимо. Вона інстинктивно чула, що кожне розширення Європи, політичне чи культурне, загрожує її існуванню” [4, с.106]. Думка надзвичайно актуальна. Яке

ж місце і роль України в цій боротьбі Росії із Заходом? Д. Донцов зазначає, що "... у цій вічній нашій боротьбі проти хаосу на Сході, в обороні — в своїй власній державності і культурі — цілої культури Заходу, ... лежить українська національна ідея, що мусить бути підставою всієї нашої політичної програми" [4, с. 79]. Через кілька років у статті "Росія чи Європа?" він продовжує обґрунтовувати необхідність орієнтації на Європу, наголошує на тому, що боротьба з Росією зробила Україну аванпостом Європи на Сході. Але якщо Україна і надалі мусить грати цю роль під загрозою національної смерті, коли її незалежність невіддільна від перемоги Європи над Росією і навпаки, то першою заповіддю української політики повинно бути в політиці внутрішній — плекання всіх засад західної культури, що рятують Європу (і українців) від московської пошесті, в політиці зовнішній — повна сепарація від Росії [3, с. 76].

У "Підставах нашої політики" Д. Донцов побіжно згадує галицьке москвофільство: "Під гіпнозом москвофільства опинилася також Галичина, де воно в наші часи (тобто початок 20-х років ХХ ст. — Т. Б.) переживає свій ренесанс..." [3, с. 76]. У цьому разі із Д. Донцовим погодитися не можна. Колишнє галицьке москвофільство, у форматі ХІХ ст., себе віджило, натомість з'явилася його нова історична форма — радянофільство. Проблема полягала в тому, що навіть політика уряду ЗУНР була заражена радянофільством — Є. Петрушевич шукав союзника для боротьби із Польщею, оскільки долю Східної Галичини Антанта на той час ще не розв'язала.

На нашу думку, "Підстави нашої політики" завершували певний етап еволюції донцовських поглядів, який можна назвати "донаціоналістичним". Цей твір — це своєрідний вступ до наступної великої праці — "Націоналізм". "Російська тема", в якій відображено погляди Д. Донцова на національне питання, на українську національну ідею, на боротьбу націй як рушійну силу історії виокремлена в "Підставах нашої політики" дуже яскраво.

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**. Є кілька принципових тез, що зумовлюють концептуально-змістові особливості "російської теми" у публіцистиці Д. Донцова означеного періоду:

— одним із теоретичних джерел українського москвофільства є погляди М. Драгоманова, який заперечував ідею української державності і вважав абсурдом відокремлення України від Росії;

— іншим джерелом москвофільства Д. Донцов вважав активну, цілеспрямовану політичну і культурну експансію Росії;

— Росія як імперія і метрополія за всіх історичних умов і будь-яких політичних кольорів — це ворог України як самостійної держави;

— москвофільство — це своєрідна хвороба українського суспільства, нею у першу чергу захворіла інтелігенція, політичне москвофільство українських вождів зумовило трагічні наслідки;

— Україна — це частина Європи, в нашій культурі закорінені європейські цінності; вплив російської культури — шкідливий і небезпечний, а тому потрібно орієнтуватися на Європу.

-
1. *Донцов Д.* Культура примітивізму (Головні підстави російської культури) / Д. Донцов. — Черкаси, 1918. — 39 с.

2. *Донцов Д.* Модерне москвофільство / Д. Донцов. — К., 1913.
3. *Донцов Д.* Росія чи Європа? / Д. Донцов // ЛНВ. — 1929. — Ч.1 — С. 76.
4. *Донцов Д.* Твори / Д. Донцов. — Львів, 2001. — Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці. — 488 с.
5. *Кость С., Тимчишин О., Федірко К.* Нариси з історії української військової преси. / С. Кость, О. Тимчишин, К. Федірко. — Львів, 1998.
6. *Міхновський М.* Самостійна Україна / М. Міхновський. — Львів: Діокор, 1990
7. *Симон Петлюра:* Статті. Листи. Документи. — Т. II / С. Петлюра. — Нью-Йорк, 1979. — 627 с.
8. *Сосновський М.* Дмитро Донцов: Політичний портрет / М. Сосновський. — Нью-Йорк; Торонто, 1974. — 419 с.
9. *Сосновський М.* Між оптимізмом і песимізмом: Вибрані статті і есеї 1968–1975 / М. Сосновський. — Нью-Йорк; Торонто, 1979. — 608 с.
10. *Франко І.* Щирість тону і щирість переконань // Збір. тв.: [у 20 т.] / І. Франко — К., 1955. — Т.16. — С. 345–355.

**THE CONCEPTIONAL AND CONTENTS PECULIARITIES
OF “THE RUSSIAN TEAM” IN PUBLICISTIC WORKS OF D. DONTSOV
(1913-1921)**

Tetyana Burdeha

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine

E-mail: burdeha@ukr.net

The article attempts to analyze the conceptional and meaningful dominating ideas of Dontsov publicistic works of 1913-1921 years in which he writes about Ukrainian-Russian relations. The author examines the views of D. Dontsov on the subject of Russophilism, the role of Russian culture in the policy of expansion of Russia as empire; the problem of historical choice of Ukraine.

Key words: the idea of Ukrainian statehood, Russophilism, Ukrainian political thought, D. Dontsov.

**КОНЦЕПТУАЛЬНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
“РУССКОЙ ТЕМЫ” В ПУБЛИЦИСТИКЕ Д. ДОНЦОВА (1913-1921)**

Татьяна Бурдега

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина

E-mail: burdeha@ukr.net

В статье проанализированы концептуально-содержательные особенности известных публикаций Д. Донцова 1913-1921 годов, в которых он пишет о украинско-русских отношениях. Автор статьи анализирует взгляд Д. Донцова на москвофильство, на роль русской культуры в экспансионистской политике России как империи, на проблему исторической ориентации Украины.

Ключевые слова: идея украинской государственности, москвофильство, украинская политическая мысль, Д. Донцов.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011